

Jaren van honger en ellende Crisistijd in Breda 1930 - 1940

door

VROUKJE MUNTJEWERFF-VAN DEN HUL

Inleiding

Armoede staat weer volop in de belangstelling. Het aantal voedselbanken, waar vrijwilligers overgeschoten etenswaren uitdelen aan de armen, neemt toe. 'Nieuwe vangnetjes', noemt socioloog Engbersen ze.¹ Het vangnet van de Bijstandswet, in 1965 gespannen als sluitstuk van de verzorgingsstaat, vertoont scheuren. In verschillende publicaties wordt de relatie gelegd met de armoede van voor de Tweede Wereldoorlog.² Daarmee worden de jaren dertig van de vorige eeuw bedoeld. Maar is die vergelijking terecht?

In het interbellum deden zich twee perioden voor van meer dan gemiddelde werkloosheid. Nadat de economie zich in 1918 snel hersteld had, trad er in 1920 een recessie in. In 1929 zag de toekomst er weer hoopvol uit maar in datzelfde jaar sloeg de beurscrash van New York deze hoop de bodem in. De periode van 1930-1940 is de geschiedenis ingegaan als 'de crisistijd'.

Het heeft lang geduurd voor er serieus onderzoek werd gedaan naar de zorg voor werklozen in het interbellum. Pas in 1978 verscheen een gedegen studie over werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding van 1917-1940.³ Daarin wordt het Amsterdamse beleid afgezet tegen het landelijke beleid. Voor Breda is er nauwelijks onderzoek over deze periode te vinden. Dit artikel probeert enigszins in die leemte te voorzien. Aan de orde komen achtereenvolgens de materiële voorzieningen zoals werkloosheidsverzekering en steun, de liefdadigheid en het sociaal-cultureel werk voor werklozen. Aan werkverschaffing en werkverruiming zal in een volgend artikel aandacht worden besteed.

De tijdelijke maatregel van 1914

Als gevolg van de industrialisatie kwam in het laatste kwart van de negentiende eeuw de arbeidersbeweging op. Met name de 'moderne', socialistische bonden wazen voortdurend op de rechten van de arbeider waaronder het recht op arbeid. Daarbij paste de gedachte dat de overheid een taak had in het bestrijden en voorkomen van werkloosheid. Overheidszorg voor werklozen hoorde daar ook bij. Een werkwillige, buiten zijn schuld werkloze arbeider hoorde niet thuis bij de armenzorg, door Troelstra omschreven als: *een der walgelijkste instellingen, daar zij er op uit is, den in nood verkeerende arbeider te vernederen, en gewoonlijk gedreven wordt door aanmatigende oude vrijsters en zelfgenoegzame bouregois.*⁴

Een aantal vakverenigingen kende in de negentiende eeuw al een systeem van werklozenkassen. Bij werkloosheid kon het vakbondslicid een aantal weken een uitkering krijgen. In Amsterdam was al in 1907 een gemeentefonds ingesteld waaruit bijslag op de (geringe) uitkering werd gegeven. Een aantal gemeenten volgde dat voorbeeld. Toen in augustus 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak en de werkloosheid snel toenam, riep minister Treub de gemeenten op de werkloosheidskassen extra te steunen uit de gemeentelijke fondsen.

In Breda bestond zo'n fonds nog niet maar op 3 oktober 1914 kwam er een voorstel in de gemeenteraad om een tijdelijk werklozenfonds in te stellen. Het was bedoeld als noodmaatregel om voor georganiseerde arbeiders die als gevolg van de oorlog werkloos waren geworden, de uitkering veilig te stellen. *Het zal aan de gemeente heel wat kosten, maar het dagelijks bestuur zal daarvoor niet terugdeinzen* sprak burgemeester Van Lanschot vastberaden. Bij de werkgevers in de raad, onder aanvoering van bierbrouwer F.A.M.J. Smits van Waesberghe, bestond niet veel enthousiasme voor het voorstel. Vooral niet omdat vakbondsleden zo beloond werden voor hun lidmaatschap en vakbonden bevorderden toch het staken! Desondanks werd het voorstel aangenomen. Het hield in dat de gemeente de uitkering zou voortzetten als een vakbondskas uitgeput was. Het rijk subsidieerde de uitgaven met 50%. Er was geen maximum uitkeringsduur vastgesteld.

Voor het eerst in de geschiedenis was in Breda een groep onvrijwillig werklozen onderscheiden van de 'traditionele' armen zoals zieken, ouden van dagen en weeskinderen. De R.K arbeidersvertegenwoordiger in de raad, F.C.J. van Hulten, had hier al jaren voor gepleit. *Het is het uitbreken van den Europeeschen oorlog geweest, die deze aangelegenheid in ons land plotseling tot eene oplossing bracht*, schreef hij later.⁵

Van tijdelijk naar blijvend

Niets zo blijvend als een tijdelijke maatregel. Landelijk bleek al gauw dat de onbepaalde uitkeringsduur geen stimulans was om werk te aanvaarden. Het Werkloosheidsbesluit 1917 kwam hieraan tegemoet door de vrijwillige werkloosheidsverzekering te koppelen aan de arbeidsbeurs. De werkloosheidskassen blijven zelf de uitkeringen doen maar de administratie en het plaatselijk toezicht op de kassen werd opgedragen aan de directeur van de gemeentelijke arbeidsbeurs. De financieringssysteem veranderde: voortaan werden niet meer de uitkeringen maar de contributies van de leden aan de kassen verdubbeld, op basis van 50% rijks- en 50% gemeentelijke bijdragen. Het principe van beide regelingen was dat de overheid in gelijke mate helpt als de leden van de werklozenkassen zichzelf helpen. De socialist Van den Tempel rechtvaardigde het uitsluiten van ongeorganiseerden in 1914 zo: *Het is voor de onverschillige en egoïstische naturen, nuttig en noodig het besef onder het proletariaat te verbreiden, dat de ongeorganiseerde arbeider een maatschappelijk-minderwaardige is.*⁶

Met de nieuwe manier van subsidiëren kon in tijden van geringe werkloosheid een sterke weerstandskas worden opgebouwd. Aan de onbepaalde uitkeringsduur kwam een einde, na een aantal weken uitkering was de werkloze 'uitgetrokken' en dan wachtte alsnog de bedeling. Gemeenten waren niet verplicht mee te werken maar Breda hoorde tot de 568 gemeenten, ongeveer de helft van het totale aantal,

dat zich bij de regeling aansloot. Uitkeringsgerechtigden moesten ingeschreven staan bij de Gemeentelijke Arbeidsbeurs. Deze dienst controleerde of de werkloze passend werk accepteert. De subsidieregeling bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog bestaan.

Ongeorganiseerden

Het merendeel van de arbeiders was in 1914 niet georganiseerd en dus niet verzekerd. Om de verpaupering tegen te gaan die door de sociaal-economische ontwrichting was ontstaan, kwam in augustus 1914 onder patronage van koningin Wilhelmina het Koninklijk Nationaal Steun Comité tot stand. Het comité werkte via plaatselijke afdelingen waarin vertegenwoordigers van vakorganisaties en werkgevers zaten. Pas in januari 1919, toen er al sprake van was dat het Comité zou worden opgeheven, vormde zich in Breda een plaatselijke afdeling. Door de demobilisatie was de werkloosheid toegenomen en de liefdadigheid kon dat niet meer behoorlijk opvangen. Om steun van het landelijk comité te krijgen, moest ook de gemeente financieel bijdragen. Dat ging niet van harte, want het KNS stelde de steunnormen vast, en die lagen ver boven de bedragen die het Burgerlijk Armbestuur placht uit te keren. Zo ontvingen gehuwden per week *f* 8,- en *f* 1,- voor ieder kind beneden de 16 jaar. Bij het Burgerlijk Armbestuur bestond geen recht op ondersteuning en bekeken de regenten tot dan toe per geval of en hoeveel ze zouden uitkeren. Dat was meestal niet meer dan een paar gulden per week voor een gezin.

De burgemeester vreesde dat als gevolg van deze 'vrijgevigheid' niemand meer aan het werk zou gaan.⁷ Het illustreert de manier van denken over werklozen als klaplopers en werkschuwen. Wel moesten de werklozen zich laten inschrijven bij de Arbeidsbeurs en zich elke dag melden. Honderden werklozen deden dat zodat de inschrijvingskaart al snel de naam 'steunkaart' kreeg. De belangstelling verdween na de opheffing van het KNS, hoewel de werkloosheid onder losse- en fabrieksarbeiders, de bij uitstek ongeorganiseerde groepen, niet was verminderd.

Schudden aan de gemeentelijke pruimenboom

Met het wegvallen van de steun van het KNS kwam de vraag aan de orde hoe het nu verder moest met de werklozenzorg. Na een aanvankelijke economische opleving nam in 1920 het aantal werklozen weer toe. De directeur van de Arbeidsbeurs pleitte in zijn jaarverslag over 1921 voor een verplichte werkloosheidsverzekering: *Daar het niet juist kan zijn, dat het aan den arbeider kan worden overgelaten zich al of niet te wapenen tegen bepaalde gevaren, want de gevolgen van die gevaren treffen de hele gemeenschap.* Hij zou het niet meer meemaken, een verplichte verzekering liet nog meer dan dertig jaar op zich wachten. Pas in 1952 trad de Wet Werkloosheidsverzekering (WW) in werking.

Ook het aantal werklozen dat bij hun kas was 'uitgetrokken', bleef stijgen. De minister trof een tijdelijke steunregeling voor bedrijfstakken waarin 'crisiswerkloosheid' heerste, de 'verlengde kasuitkering'. Alleen daarvoor was hij bereid subsidie te geven. De regeling was een schakel tussen werkloosheidsverzekering en armenzorg. Zij gold voor dertien weken, daarna was men 'dubbel-uitgetrokken'. Gemeenten

waren vrij om al of niet een eigen regeling te maken, die wel door de minister moest worden goedgekeurd.

In Breda ging dat niet zonder slag of stoot. In de gemeenteraadsvergadering van 30 januari 1922 ging de discussie over een steunregeling voor alle uitgetrokken werklozen, dus niet alleen crisiswerklozen. Het raadslid Oostvogels was mordicus tegen. *Er wordt maar aan den gemeentelijken pruimeboom geschud. Indien wij voortgaan met het zaad der werkloosheid door het doen van uitkeringen uit te strooien, dan zal de oogst overvloedig zijn.* Burgemeester Van Sonsbeeck was het met hem eens, *zoodra de overheid zich scheutig toont bij het doen van uitkeringen, neemt onmiddellijk de lijst der werklozen toe.* Hij doelde op de ervaringen met het KNS in 1919. De meerderheid van de raad was gelukkig niet zo hardvochtig en er kwam een steunregeling tot stand op basis van de rijksregeling van 7 december 1921. Deze regeling kende een differentiatie in de uitkeringen naar gelang de duur van de werkloosheid en het feit of de werkloze al of niet bij een kas was aangesloten. Die indeling zou de basis vormen voor de berucht geworden steun in de crisisjaren en zag er als volgt uit:

- uitgetrokkenen bij hun kas.
- dubbel- uitgetrokkenen bij hun kas en van de gesubsidieerde verlengde kasuitkering.
- reglementair nog niet rechthebbenden op kasuitkering (nog te kort lid b.v.)
- ongeorganiseerden, niet aangesloten bij een kas.

De raad besloot alleen voor de twee eerste groepen een regeling te treffen. Het katholieke arbeidersraadslid Moll vond dat ongeorganiseerden zouden parasiteren op de werkloosheidsverzekering als zij ook steun zouden krijgen. De SDAP-fractie ging mee met dit ideologisch standpunt dat inmiddels achterhaald was. Immers, de werkloosheidskassen dreven voor een groot deel op gemeenschapsgeld. In Amsterdam vielen ongeorganiseerden wel onder de steunregeling.

De commissie voor de werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling stelde per geval de uitkering vast aan de hand van de door de raad vastgestelde normbedragen en controleerde of de werkloze bij de Arbeidsbeurs stond ingeschreven. De vakorganisaties keerden de steun uit aan hun leden. Zij kregen de taak om de werkloze te controleren op bijklussen. Daarvoor moest hij zich tweemaal per dag melden om een controlekaart te laten afstempelen. De regeling gold voor enkele maanden, steeds opnieuw moest bekeken worden of het aantal werklozen voortzetting rechtvaardigde. Dit leidde ertoe dat vrijwel iedere raadsvergadering de steun aan de orde kwam. Ook de hoogte van de uitkeringen was een punt in de discussie, doorgaans aangezwengeld door de SDAP, die in 1919 met vier mannen en één vrouw in de gemeenteraad was gekomen.

De waardigheid van de arbeidersstand

Inmiddels had de minister laten weten vanaf 1924 geen subsidie meer te geven voor crisiswerklozen. Veel gemeenten stopten met steun verlenen. Ook het Bredase gemeentebestuur zon op middelen om van de hele steunregeling af te komen. Zij

startte besprekingen met drie verenigingen voor armenzorg, namelijk de katholieke Vincentiusvereniging, de N.H. Diaconie en de neutrale vereniging Bredasche Armenzorg. Uit de notulen van de raadsvergadering van 29 oktober 1923 wordt duidelijk wat de bedoeling was. De drie verenigingen zouden de werklozen over moeten nemen om steun te verlenen en vooral om ze werk te bezorgen. B&W hoopten daarmee te bereiken dat er scherper gecontroleerd zou worden op 'arbeids-schuwheid, andere inkomsten en onbehoorlijk gedrag'.

Nu liet de controle van de werklozen via de kassen wel te wensen over. De directeur van de Arbeidsbeurs klaagde daarover in zijn jaarverslag.⁸ *Wanneer een werklooze, niet voor reden vatbaar - de mentaliteit van vele arbeiders is heden ten dage zoo - op hoogen toon ten huize van den penningmeester uitkering blijft eischen* kwam het nogal eens tot onterechte uitkeringen waarvan het terugvorderen onmogelijk was.

De katholieke arbeidersvertegenwoordiger Moll, inmiddels wethouder geworden, verzette zich hevig tegen het voorstel. Het is een regelrechte oorlogsverklaring aan de vakorganisaties die de steunregeling uitvoeren, vond hij. *De gang van valide arbeiders naar de armbesturen is niet in overeenstemming met de maatschappelijke functies welke de arbeiders bekleeden en de waardigheid, die zij als stand hebben hoog te houden.* De arbeiders worden zo met één pennestreek verlaagd tot bedeeden. Moll wees op de gelijklopende standpunten van 'De Nederlandsche Werkloosheidsraad' waarvan de katholieke voorman, mgr. W H Nolens, voorzitter was. Zijn emotionele betoog maakte grote indruk, met name op zijn partijgenoten. De SDAP-fractie deelde vanzelfsprekend zijn opvattingen. Het voorstel werd dus verworpen hoewel de liberale wethouder Pelster nog tegenwierp dat het maar om een proef ging. Volgens hem waren de armbesturen door hun kennis van de Bredase samenleving beter in staat om de werklozen aan werk te helpen, een noodzaak omdat de gemeentekas leeg dreigde te raken. Daarmee diskwalificeerde hij de gemeentelijke arbeidsbeurs.

Waarschijnlijk waren B&W tot hun voorstel gekomen door de gang van zaken in 's-Hertogenbosch. Daar was enkele maanden eerder de steunverlening geheel overgedaan aan het regentencollege van de Godshuizen dat ook als burgerlijk armbestuur optrad. Dit college stelde geheel zelfstandig de regels en normen vast. De gemeenteraad en de vakbonden via hun vertegenwoordigers in de raad, kwamen er niet meer aan te pas. Werklozen werden als regel eerst naar de werkverschaffing gestuurd. Weigerden zij of kregen ze daar ontslag door eigen schuld, dan kregen ze geen steun. De regenten maakten geen onderscheid tussen georganiseerden en ongeorganiseerden, tot woede van de vakbonden.⁹ Maar in Breda bleef de scheiding dus gehandhaafd, zij het dat alleen voor de winterperiode recht op uitkering bestond.

Niet-verzekerden

Na 1925 nam de werkloosheid af. In het verslag van de Arbeidsbeurs over 1926 stelt de directeur vast dat de toestand op de arbeidsmarkt geen aanleiding geeft tot enige bezorgdheid. Het aantal geregistreerde mannelijke werkzoekenden vanaf 18 jaar in december 1926 bedroeg 486.¹⁰ Hieronder zijn een aantal seizoenwerklozen en werkenden die een andere baan zoeken. Het juiste aantal werklozen is moeilijk

vast te stellen omdat, zoals eerder opgemerkt, ongeorganiseerden zich niet lieten inschrijven.

Deze niet-verzekerden moesten nog steeds voor ondersteuning naar de armenzorg. Het Burgerlijk Armbestuur, geconfronteerd met werklozen die om steun kwamen vragen, liet in 1927 een pamflet uitgaan. Hierin wezen de regenten de arbeiders op hun plicht eerst zichzelf te helpen door zich te verzekeren. Wie dat nalaat kan niet meer op steun rekenen.¹¹ Dat was allerminst een loos dreigement. Zo werd de losse arbeider J Beyer, vader van vijf kinderen, ondersteuning geweigerd omdat hij zich niet verzekerd had.¹²

De wekelijkse uitkering voor onverzekerden bedroeg *f* 3,- tot *f* 8,- per gezin, aanzienlijk minder dan de steunregeling voor verzekerden die tot *f* 15,- ging. In 1926 had het SDAP- gemeenteraadslid P. Haalman een motie ingediend waarin hij het Burgerlijk Armbestuur uitnodigde een genormeerde steunregeling voor ongeorganiseerden in het leven te roepen. De SDAP onderschrijft nog steeds het principiële standpunt van B&W maar sommige werkgevers dulden niet dat hun personeel zich organiseert, volgens Haalman. De motie bleek onhaalbaar.¹³ Bij de tegenstanders heerste de vrees dat mindervalide arbeiders, ouderen en zieken, die volgens de gangbare opvattingen bij de armenzorg thuishoorden, zouden proberen in de veel gunstiger steunregeling te komen. Pas in 1931, onder druk van de buitengewone tijdsomstandigheden, kwam er ook voor ongeorganiseerden een genormeerde steunregeling.

De crisis van de jaren dertig

Op de jaarvergadering van de Bredasche Bestuurdersbond,¹⁴ op 15 mei 1929, omschreef voorzitter Jan Meyvis de economische toestand van Breda als 'schitterend'. De stand van de werkloosheid is zeer gunstig.¹⁵ Niets wees er op dat dit snel zou veranderen maar nauwelijks vijf maanden later diende de wereldwijde economische crisis zich aan. Aanvankelijk gaf de ineenstorting van de Amerikaanse Beurs niet veel reden tot ongerustheid. Maar de hoop dat het wel los zou lopen, verdween al gauw. Eind 1930 sloeg de crisis in alle hevigheid toe.

De steunregeling van 1931

Op 7 januari 1931 voerde minister van Binnenlandse Zaken Ruys de Beerenbrouck, een nieuwe crisissteunregeling in. Het Rijk zou 35% (na april 50%) van de kosten bijdragen voor werklozen in de bedrijfstakken waar crisiswerkloosheid heerste. In Breda gold dat voor meubelmakerijen, machinefabrieken, ijzergieterijen, suikerwerkerijen en sigarenfabrieken. Elke gemeente mocht weer zijn eigen regeling maken maar moest die voor goedkeuring aan de minister aanbieden. Het uitbetalen van de subsidie hing af van de strikte naleving van de bepalingen in de goedgekeurde regeling. De minister sloot enkele groepen uit van steunverlening:

- Ouderen vanaf 60 jaar, zij komen toch niet meer aan werk en zijn dus niet als echte werklozen te beschouwen;
- Vrouwen, zij hoeven niet werkloos te zijn volgens de minister want er is een grote vraag naar vrouwelijke arbeidskrachten.

Bij de steunverlening moet rekening worden gehouden met de gezinsomstandigheden. Er is geen sprake van een recht op steun. Inkomsten van gezinsleden worden gedeeltelijk afgetrokken. Rijkscontroleurs gaan toezicht houden op de uitvoering van de regeling door de gemeenten. Het stempelen is nu verplicht voor alle steuntrekkers. Als de werklozen niet voldoende naar werk zoeken, moeten ze van de steun worden uitgesloten. 'Beroepswerklozen' gaan bij voorrang naar de werkverschaffing.

In de raadsvergadering van 2 maart 1931 kwam het voorstel van B&W in behandeling. Het college stelde voor *met het oog op de ongewone werkloosheid* ook de onverzekerden onder de regeling te laten vallen. Het leverde nu geen enkele discussie meer op. Ten aanzien van de uitvoering bleef er een verschil: voor de georganiseerden liep de uitbetaling via het Bureau Werkloosheidsverzekering en voor ongeorganiseerden via het Burgerlijk Ambestuur. Alle vier categorieën van de regeling van 1922 kwamen nu in aanmerking voor steun, zij het dat de ongeorganiseerden iets minder kregen. Voor alle uitgetrokken werklozen kwam er nu een gelijke steunbasis. De steunbedragen waren:

- *f* 12,- per week voor georganiseerde kostwinners en *f* 10,50 voor ongeorganiseerden;
- *f* 8,- per week voor georganiseerde kostgangers en *f* 6,50 voor ongeorganiseerden.

Daarbij kwam een kindertoeslag van *f* 1,- voor elk kind tot 16 jaar. De limiet aan de steun bedroeg 65% of 70% voor gezinnen met zes of meer personen, van het gewoonlijk verdiende loon. De regeling hinkte op twee gedachten: enerzijds de normering van de bedragen gebaseerd op het behoefte-element, anderzijds de relatie met het laatst verdiende loon.¹⁶

De socialisten bij monde van Jan Meyvis bepleitten nog om de eerste *f* 3,- van de gezinsinkomsten niet af te trekken en een huur- en brandstoftoeslag te geven. Ook moesten de basisbedragen omhoog omdat de meeste steuntrekkers er met deze regeling op achteruit gaan. Wethouder Van Buitenen rekende voor dat dergelijke toeslagen geen zin hebben. De meeste steuntrekkers zijn ongeschoold en verdienen 17 tot 21 gulden per week. Stel, iemand met vier kinderen verdient *f* 20,-. De steun mag dan maximaal *f* 14,- bedragen. Volgens de regeling krijgt hij *f* 12,- plus *f* 4,- kinderbijslag. Hij heeft dus het maximumbedrag al overschreden en krijgt niet 16 maar 14 gulden.¹⁷

Via een adres aan de raad van de Plaatselijke Raad van de Moderne Arbeidersbeweging probeerden de socialisten in september opnieuw om huur- en brandstoftoeslag te krijgen. B&W hebben inmiddels een onderzoek ingesteld onder 10 vergelijkbare gemeenten waaruit blijkt dat Breda er niet slecht af komt. In Bergen op

Zoom bestaat zelfs geen steunregeling en in 's Hertogenbosch, waar de steun nog steeds door de Godshuizen wordt uitgedeeld, krijgen de werklozen minder dan in Breda. Alleen in Eindhoven was de uitkering hoger omdat het loonpeil hoger lag.¹⁸ Meyvis voerde aan dat plaatsen zoals Eindhoven, Tilburg en Helmond wel huurbijslag geven, maar los van de steunregeling, uitsluitend op kosten van de gemeente. Dat is ook logisch want werkloos geworden arbeiders kunnen toch niet ineens in goedkopere woningen gaan wonen!¹⁹ Deze voorstellen, en het voorstel voor een uitkering ineens aan langdurig werklozen, en het instellen van een commissie voor ontwikkeling en ontspanning van jeugdige werklozen kwamen opnieuw in discussie in de vergadering van 4 november. Alleen over de verstrekking van brandstof werden de partijen het eens. Alle minimuminkomens krijgen per week 1hl cokes, voldoende voor het stoken van één kachel. Een uitkering ineens is geen taak voor de gemeente maar hoort thuis bij de armenzorg. Huurtoeslag is op grond van de ministeriële circulaire onmogelijk. Meyvis ging hier fel tegenin. Als de minister niet wil goedkeuren, *dan behoort men de Minister zijn beulenwerk maar alleen te laten verrichten en moet de gemeente op eigen kosten bedoelde maatregelen treffen*. Deze uitval kwam hem op een stevige reprimande van de burgemeester te staan. Maar Meyvis hield vol: *het is hier voor de werklozen een unicum van slechtheid in den lande*.²⁰

Dat bracht wethouder Van Buitenen tot de opmerking dat iedere vergadering een werklozendebat wordt uitgelokt om de publieke tribune te vullen en propagandaspeeches te kunnen houden. *Alsof er niets gedaan wordt* riep hij getergd uit. Er is al f 75.500,- uitgegeven en *aan het eind van het jaar is de ton gouds wel overschreden*.

De vrees dat bij al te grote vrijgevigheid de minister de subsidie zou intrekken, was niet denkbeeldig. Amsterdam had onder die dreiging haar regeling naar beneden moeten bijstellen.²¹ Bovendien zou van een gunstige steunregeling een aanzuigende werking kunnen uitgaan. Zo meldde burgemeester Van Sonsbeek in 1935: *Ontstellend is het aantal van vaak groote gezinnen dat zich hier vestigt om van een betere regeling van steun en bedeeeling voordeel te genieten*.²² Dat gegeven zou de opmerkelijke immigratie rond 1933 kunnen verklaren.²³

Jan Meyvis

Dat deze Jan Meyvis nauwelijks 16 jaar later, in 1947, de erepenning in brons van de gemeente Breda zou krijgen, omdat hij *met grote ijver werkt voor een goede samenwerking op sociaal en politiek terrein*, kon niemand in 1931 vermoeden. Het zegt iets over de veranderde status en het zelfvertrouwen van de sociaal-democraten in het 'bolwerk der reactie' want getalsmatig was er in de verhouding katholieken en socialisten niet zoveel veranderd.²⁴

Zelf verklaart Meyvis zijn gedrevenheid zo: *Er waren mensen die verkommerden, gezinnen die crepeerden, kinderen die in fabrieken hun jeugd te pletter zwoegden. Als ik al die ellende zag van de arbeiders, kon ik niet rusten, dan moest ik er op uit*. Hij had de armoede aan den lijve ondervonden in zijn ouderlijk huis met elf broertjes en zusjes waarvan de helft stierf aan ondervoeding.²⁵ Als sigarenmaker wist hij wat werkloosheid was; het was een bedrijfstak waar regelmatig crisiswerkloosheid heerste.

Van 1919 tot 1941 was hij met een korte onderbreking lid van de gemeenteraad voor de SDAP. In de jaren twintig hield hij zich vooral bezig met de werkverschaffing en dan vooral met de werkomstandigheden van de tewerkgestelden. In de crisistijd zette hij zich vooral in voor het verbeteren van het lot van steuntrekkers en hun gezinnen. Kreeg hij aanvankelijk niet veel steun van confessionele zijde, met het voorduren van de werkloosheid zagen ook de katholieken dat alleen maar afwachten tot de bui was overgedreven, niet werkte. Zo kwam er in 1934 alsnog huurbijslag.

De crisis verdiept zich

De hoop dat de crisis snel voorbij zou zijn, werd in het najaar van 1931 de bodem ingeslagen. Op 21 september besloot Engeland het pond te devalueren. Voor Nederland een zware klap want een groot deel van de uitvoer ging naar Engeland en het internationale scheepvaartverkeer werd in Engelse ponden geregeld. De regering zag zich genooddaakt om aanzienlijk te bezuinigen, ook op de steunregeling. Van verbetering daarvan kon geen sprake meer zijn. Een nieuwe regeling liet nog op zich wachten maar de controle op de gemeenten door rijkscontroleurs werd alvast geïntensiveerd.

Niet toevallig verschenen daarna in de pers verschillende klachten over de strenge toepassing van de regels.

Zo vond 'Krabbelaar' in een R.K. vakbondsblad²⁶: 'Met de steunregeling in Breda gaat het dezelfde richting als een koeiestaart'. Hij geeft voorbeelden:

- Vrouw van een lid onzer afdeling schrobde de straat voor een winkel. Loon: een zoodje visch. Man, niet opgegeven, week uitgesloten van steun;
- Man, voor dragen van een reclamebord, een pond tabak en een vrijkaart voor een voetbalwedstrijd, 60 cent steun ingehouden;
- Inzetten van een ruit bij een werklooze voor een pakje Roode Ster (tabak) van 13 cent, 14 cent steunkorting.

In *Volk en Vaderland* lezen we: *Kameraad NSB-er zonder werk krijgt geen steun want: uit de vakbeweging getreden en NSB-er, dus steuntrekken gaat maar niet zóó. Hier moest geholpen worden. Dank, Bredasche Kameraden, dank, dat u getuigt NSB-er te zijn. Fascisme is Daad!!!*²⁷

Meer werklozen, minder steun

Op 1 juli 1934 werd een herziene steunregeling doorgevoerd. Dat was nodig, volgens minister Slotemaker de Bruïne van het kersverse ministerie van Sociale Zaken, omdat de lonen gedaald waren. De eigenlijke reden was dat de kosten van de steun voor rijk en gemeenten de pan uit dreigden te rijzen door het steeds toeneemende aantal werklozen. De regering wilde hetzelfde bedrag dat aan steun was uitgegeven in 1932, namelijk 46 miljoen, nu verdelen over het hogere aantal werklozen. De steun ging omlaag tot wat eufemistisch het 'ethische' minimum heette: te weinig om van te leven en te veel om van dood te gaan.

Iedere gemeente was nu ingedeeld in een schaal van I tot IX, gerelateerd aan het ter plaatse geldende loonpeil. Daaruit werden de steunnormen afgeleid. Breda was ingedeeld in schaal IV wat betekende dat de normen omlaag gingen met f 1,- tot f 1,50 per week.

De hele gemeenteraad was van mening dat deze indeling te laag was ondanks de vrij scherpe daling van de lonen. Het zou schaal III moeten zijn. De wethouder toog samen met zijn collega uit 's Hertogenbosch naar Den Haag om een hogere indeling te bepleiten. Tevergeefs. Minister Slotemaker wilde geen precedent scheppen *gelet op de toestand der overheidskassen*.²⁸ Gaf Breda in 1933 aan steun uit f 359.025,33, in 1934 was dit bedrag gedaald tot f 343.866,81 terwijl het gemiddeld aantal steuntrekkers met 100 was toegenomen.

Dan maar de haven dempen?

In 1936 volgde opnieuw een steunverlaging variërend van f 1,- tot f 4,-. Fractievoorzitter Gruys van de SDAP verweet het college achter de feiten aan te lopen. Dat strookt niet met de tijdgeest *welke voor groote rampen, groote geneesmiddelen eischt*.²⁹ Volgens de SDAP moet de oplossing gezocht worden in werkverschaffing. Gruys had een jaar eerder al gepleit voor een vernieuwingsplan voor Breda, het *opruimen van stads gedeelten met sloppen, natuurlijk met behoud van wat ook voor de toekomst waarde heeft. Ook het dempen van de haven moeten we onder ogen zien*. Dat laatste wees wethouder Van Mierlo met kracht van de hand, *uit oogpunt van behoud van het stadsbeeld*.³⁰ Volgens Van Mierlo zijn er van de 1000 gemeenten in het land maar 300, waaronder Breda, die een sluitende begroting hebben. 'Voortdurend vele en grote werken uitvoeren is de manier om armlastig te worden'.³¹

Twee jaar later, in 1938, is voor het eerst sprake van een niet-sluitende gemeentebegroting. De opleving van de economie die elders op gang kwam, gold niet voor Breda. De uitgaven voor steun moeten omlaag bijvoorbeeld door werkverruiming, zei burgemeester Van Slobbe in zijn nieuwjaarstoespraak, ook om de gedwongen lediggang tegen te gaan.³² Een opvallende beleidswijziging die in de landelijke lijn lag. Minister Romme, in 1937 aangetreden, vond het terugdringen van de 'lediggang' uit het oogpunt van het handhaven van de openbare orde, minstens zo noodzakelijk als de landsverdediging.³³ In Breda leidde het voortschrijdend inzicht tot het dempen van de 'stadsrivier' de Mark in werkverschaffing, waarmee in 1939 een begin werd gemaakt.³⁴

Een nieuwe dienst: Maatschappelijk Hulpbetoon

In 1933 was de administratie van de steunverlening aan zowel georganiseerde als ongeorganiseerde steuntrekkers ondergebracht bij het nieuwe Bureau voor Steunverlening en Werkverschaffing. De dienst vond onderdak aan de Houtmarkt nr. 11 en stond onder leiding van de rentmeester van het Burgerlijk Armbestuur. Het betekende een eerste stap op weg naar de vorming van wat uiteindelijk de Sociale Dienst zou worden. Voor zo'n gemeentelijke dienst hadden de arbeidersver-

tegenwoordigers in de gemeenteraad, zowel socialisten als katholieken, al sinds de jaren twintig pleit.

Eind 1937 stelde SDAP-er De Jong bij de begrotingsbehandeling opnieuw voor om een gemeentelijke dienst voor sociale zaken op te richten. Daar konden de uitkeringen volgens de rijkssteunregeling en die op grond van de Armenwet van 1912 worden geregeld. Het Burgerlijk Armbestuur dreef door de tijdsomstandigheden bijna uitsluitend op gemeentelijke subsidies. Over de besteding daarvan besliste een bestuur dat geheel zelfstandig het beleid kon bepalen. Volgens de SDAP een onhoudbare situatie want de overheid is verantwoordelijk voor de met veel moeite door de bevolking bijeengebrachte belastingcenten. Bovendien, en dat was het belangrijkste argument, is armenzorg een overheidstaak.

Bijna een jaar later kwamen B&W met een voorstel tot het instellen van een dienst Maatschappelijk Hulpbetoon. Een principiële discussie over de stelling van de socialisten dat het de taak van de overheid is de armenzorg te organiseren, gingen zij uit de weg. B&W wensten zich te houden aan het uitgangspunt van de Armenwet van 1912 dat de particuliere armenzorg het primaat heeft. Wel erkenden zij dat de gemeentelijke invloed op het BA te gering was, gezien de omvang van de subsidies. Daarom werd het Burgerlijk Armbestuur nu geheel samengevoegd met de dienst Steunverlening en Werkverschaffing. De nieuwe dienst die Maatschappelijk Hulpbetoon ging heten, vestigde zich aan de Houtmarkt waar het pand nr. 13 bij het bestaande nr. 11 werd gevoegd. Het regentencollege bleef bestaan. Twee wethouders zouden er voortaan deel van uitmaken, waarvan een als voorzitter. Het fungeerde nu als een soort raad van toezicht op de uitvoering van de Armenwet. Na de oorlog verdween het regentencollege en kwam er eindelijk een echte gemeentelijke dienst.

Het hongerspook dreigt

In 1931 bleef het aantal werklozen toenemen en het einde was nog niet in zicht. De elite begon zich ongerust te maken over de gevolgen voor de samenleving. Als gevolg van de achteruitgang in inkomen en het verlies van het dagelijkse arbeidsritme dreigden 'de' werklozen steeds meer als een aparte groep te worden beschouwd. Zij zouden in handen kunnen vallen van subversieve elementen. Dat laatste werd beeldend verwoord door L.W.J. Smit, de voorzitter van de Bijzondere Raad van de Vincentiusvereniging. *Wij zien onze arbeiders, de armen slap langs het kloeke lijf, moedeloos, hopeloos en troosteloos op straat samengroepen op het elfde uur³⁵ van den vollen dag. Is het te verwonderen dat deze menschen met hun geslagen en verbitterde zielen, die zich uitgestooten voelen uit deze maatschappij, vergeten den blik omhoog te heffen en afdwalen van God, dat zij over het socialisme heen, het communisme als redster uit den nood gaan beschouwen?*³⁶

Deze vrees was mede een drijfveer om hulpacties op touw te zetten, al is het zeker zo dat medeleven met de stadgenoten die het minder goed getroffen hadden, een grote rol speelde. Dat valt af te leiden uit twee liefdadige activiteiten die in de crisistijd tot stand kwamen: de 'spijskokerij' en het crisiscomité.

De 'spijskokerij'

Op 12 oktober 1931 kwam de Armenraad³⁷ in een 'dringende spoedzitting' bijeen. Initiatiefneemster was Mejuffrouw A. E. Scheuer, voorzitter van de neutrale 'Vereniging Bredasche Armenzorg'. In duidelijke bewoordingen schetst zij de huidige toestand van werkeloosheid en armoede. De Armenraad is het aangewezen lichaam om de arme evenmenschen hulp te bieden d.m.v. voorziening van warm voedsel. De burgemeester heeft haar alle medewerking en eventueel subsidie toegezegd, aldus het verslag. Doel van de vergadering is het oprichten van een commissie die een collecte moet organiseren en een gelegenheid zoeken om te koken. Een van de heren doet de suggestie het leger in te schakelen, want de militairen hebben alle mogelijke materiaal. Dat vindt E.L.H.M. van Mierlo, voorzitter van de Vincentiusvereniging, maar gevaarlijk. *We moeten niet alleen het sentiment laten spreken maar ook de toestand in het algemeen bedenken. Met het oog op die toestand zou het hoogst onverantwoordelijk zijn om met militaire keukenwagens het voedsel over de stad te distribueren.* Ook hij doelde hiermee op de vrees van de elite voor een geweldsexplosie van steuntrekkers onder invloed van communistische agitatie. In Amsterdam hadden zich al ongeregelheden voorgedaan.³⁸

De rentmeester van het Burgerlijk Armbestuur benadrukte het inmiddels aanvaarde verschil tussen onvrijwillig werklozen en 'echte' armen: *onze werkelozen, ontstaan door de heerschende crisis, zijn niet te bewegen om hunne maaltijden te gaan gebruiken in openbare eetgelegenheden, waar alleen mensen komen zonder eigenwaarde.* De discussie leidde tot het oprichten van een commissie, in de volksmond al spoedig 'soepcommissie' genoemd. Deze ging voortvarend te werk. Op het einde van november had een collecte al f 4200,- opgebracht na een dramatische, nu ietwat bombastisch aandoende oproep in de krant. *Het grauwe spook der werkloosheid dreigt zich als een verschrikkelijk monster te zullen vertonen. Talrijke huisgezinnen worden met honger en ellende bedreigd.* Zo ver mogen we het natuurlijk niet laten komen. De gulle gevers wacht een beloning want: *Hongerigen spijzen is een uitnemend werk van Christelijke Charitas, dat voor Gods rechterstoel met gouden letters zal worden opgetekend.*³⁹ Een oproep die in de Middeleeuwen niet misstaan zou hebben.

Rodekoolstamp met bokking

De zusters van het R.K. Gasthuis waren bereid gevonden om gedurende de wintermaanden 3x per week in de keuken van hun complex aan de Haagdijk een warm middagmaal voor de armen klaar te maken. Hoewel mej. Scheuer uitdrukkelijk dames én heren uitnodigde om bij de distributie te assisteren, blijken het toch alleen dames te zijn die aan de oproep gehoor hebben gegeven.⁴⁰

In socialistische kring viel het initiatief verkeerd. Op de algemene ledenvergadering van de Bredasche Bestuurdersbond op 16 november 1931 bekritiseerde SDAP-gemeenteraadslid J van Houten *de schandalige reactionaire houding van B&W. Er wordt geld ingezameld via de Armenraad voor warm eten, de leiding is in handen van R.K. Heeren. Het is hun te doen om de werkloze zoet te houden.* Helemaal ongelijk had hij niet. J Kreugel, regent van het Burgerlijk Armbestuur namens de socialistische vakbonden,

heeft geprobeerd het warm eten ongedaan te maken want *werkloozen willen niet met een potje eten over straat*. Het BA kan beter bonnen verstrekken voor groente en aardappels, vond hij.⁴¹

Niettemin werd het voedselproject een succes. Hoewel de Armenraad in 1936 werd opgeheven, ging het werk van de soepcommissie gewoon door. In de winters tussen 1931 en 1939 kookten de gasthuiszusters honderdduizenden extra porties, afwisselend zuurkool met spek, boerenkoolstamp met vet, rodekoolstamp met bokking en erwtensoep. Mejuffrouw Scheuer kreeg in 1933 voor haar inspanningen een koninklijke onderscheiding, en de congregatie 'Alles voor Allen' van de gemeente een wierookstandaard voor de kapel. Een geschenk dat ten zeerste op prijs werd gesteld.⁴²

Het Nationaal Crisiscomité

Op 23 november 1931 installeerde prinses Juliana het Nationaal Crisis Comité. Het Comité had twee taken:

- A. steunverlening aan hen die niet onder de bestaande regelingen vielen, zoals kleine zelfstandigen, en
- B. het geven van steun in natura zoals kleding, schoeisel en dekens aan steuntrekkers.

Voor de steun onder B genoemd, gaf het rijk een subsidie. Levensmiddelen en brandstof vielen niet onder de regeling.

Het NCC werkte met plaatselijke comités waarin B&W en werkgevers- en werknemersorganisaties vertegenwoordigd waren. Hoewel de socialisten niet erg gelukkig waren met dit soort liefdadigheid, konden ze zich niet veroorloven niet mee te doen. Er viel immers iets te verdelen.

De B-commissie

Burgemeester Van Sonsbeeck liep niet zo hard om een A-commissie van de grond te krijgen. *Langs Vincentiusvereniging, de Bredasche Armenzorg, het Burgerlijk Armbestuur en de Soep-commissie van de Armenraad wordt - naar het voorkomt - het hulpbehoeftige volksdeel genoegzaam bestreken.*⁴³ Hij wilde wel een B-commissie om de bijdrage van het NCC binnen te kunnen halen. Deze bedroeg 10 cent per inwoner, terwijl de gemeente eenzelfde bedrag moest bijleggen. Het raadsbesluit ontmoette geen tegenstand. Er kwam een bedrag van 2x f 4546,40 beschikbaar, op basis dus van 45.464 inwoners.⁴⁴ In 1933 wijzigde de subsidiebasis. Voortaan was het gemiddeld aantal ingeschreven werklozen bij de Arbeidsbeurs maatgevend. Als gevolg daarvan daalde het subsidiebedrag. De steun moest nu allereerst naar de grootste gezinnen en de langdurig werklozen. Het comité deelde, na huisbezoek om de noodzaak vast te stellen, rechtstreeks uit aan ongeorganiseerde werklozen, terwijl de uitdeling aan georganiseerden via de vakbonden liep. In Breda gebeurde dat via bonnen waarop de steuntrekkers bij de Bredase middenstand goederen konden afhalen.

Per 1 mei 1936 werd het NCC opgeheven want, vond de minister: ‘de omstandigheden welke leidden tot een noodtoestand hebben zich gaandeweg gestabiliseerd’. In feite was het dieptepunt van de crisis nog niet eens bereikt. Het ministerie van Sociale Zaken nam de B-steun over in de vorm van een Kleeding-Schoeisel- en Dekkingfonds. Het aantal werklozen dat in principe voor die steun in aanmerking kwam, steeg nog door tot 1939. In dat jaar waren er in Breda 2342 ingeschreven werklozen waarvoor een bedrag van f 13.536,75 beschikbaar was. Een druppel op de gloeiende plaat als we bedenken dat de meeste werklozen vaders van soms grote gezinnen waren. Uit de boekhouding van de B-commissie valt niet op te maken hoeveel huishoudens daadwerkelijk van de regeling profiteerden.

Na het uitbreken van de oorlog op 10 mei 1940, stierf de B-commissie een zachte dood. In een vacature moest verplicht een lid van de Nederlandsche Volksdienst, een NSB organisatie, benoemd worden. De commissie kwam niet meer bijeen en in 1942 nam ‘Winterhulp’, het uitkeren van de B-steun over. Het aantal gegadigden was inmiddels drastisch geslonken.

Romme en zijn kwartje

In september 1936 had het kabinet de ‘gouden standaard’ moeten verlaten. Door de devaluatie stegen de prijzen. De steunuitkeringen zouden omhoog moeten maar de nieuwe minister van Sociale Zaken, C.P.M. Romme, wilde daar niet aan, behoudens een paar kleine aanpassingen. Wel trof hij in 1937 een ingewikkelde regeling om de B-steun uit te breiden via een spaarsysteem, het ‘kwartje van Romme’. In ieder verhaal over de crisistijd duikt dit befaamde kwartje op. Een gesteunde met twee of meer kinderen die van zijn steun iedere week een kwartje liet inhouden, kreeg er van de gemeente een kwartje bij en zelfs veertig cent als hij vijf of meer kinderen had. De steuntrekker kreeg geen geld in handen, daar zou volgens Romme maar onverantwoord mee worden omgegaan. Het gespaarde bedrag moest opgenomen worden in natura: kleding, schoenen en dekens.

In Amsterdam werd de regeling geen succes, nog geen 1000 van de 12.000 mogelijke spaarders maakten er gebruik van.⁴⁵ In Breda lag dat anders. Op 1 mei 1938 vielen er 978 ingeschrevenen bij het Bureau Steunverlening in de termen om mee te doen. Daarvan namen er 846 daadwerkelijk deel, namelijk 649 gezinnen met minder en 197 gezinnen met meer dan vijf kinderen.⁴⁶ Een intrigerend verschil dat zich niet een, twee, drie laat verklaren.

Romme was trots op zijn kwartjesregeling: ‘Dat was sparen door zoo ongeveer de zwaksten der zwakken’, schreef hij later.⁴⁷ Romme vond dat het sociale beleid ook een opvoedend karakter moest hebben. In 1934 stelde het ministerie van Sociale Zaken een commissie in inzake huishoudelijke voorlichting. Vrouwen van steuntrekkers moesten leren hoe ze zo zuinig mogelijk met hun geld konden omgaan. Het huishouden van het arbeidersgezin zou daar beter en beschaafder van worden. In Breda ging dit beschavingswerk van start in 1935.⁴⁸

In 1938, bij de geboorte van Beatrix, kregen de werklozen geen geld zoals eerder bij de verloving van Juliana en Bernhard. Romme meende dat het maar gebruikt zou worden voor ‘minder noodzakelijke doeleinden’.⁴⁹ Een betuttelende opvatting

die de politieke erfgenamen van Romme nog steeds huldigen. De fractie van de Socialistische Partij in de Tweede Kamer stelde voor om ieder huishouden met een laag inkomen met kerstmis 2005 een armoedetoeslag te geven. CDA-kamerlid Verburg voelde daar niets voor omdat 'daar een nieuwe spijkerbroek van wordt gekocht of een keer goed gegeten bij McDonald's!' ⁵⁰

De A-commissie

Anders dan de burgemeester gehoopt had, waren de liefdadigheidsinstellingen niet in staat de nood van het 'hulpbehoefstig volksdeel' voldoende te lenigen. Daarom kwam er in maart 1933 alsnog een crisiscomité A, onder voorzitterschap van wethouder Van Mierlo die ook voorzitter was van het B-comité. De secretaresse, mejuffrouw M. IngenHousz, hield tweemaal per week spreekuur op het stadhuis voor aanvragers. Het dagelijks bestuur, waarin weer de onvermoeibare mejuffrouw Scheuer, vergaderde daarna om besluiten op de aanvragen te nemen.

De A-steun was uitsluitend bedoeld voor diegenen die niet onder de steunregeling of onder het Burgerlijk Armbestuur vielen. Het zullen voornamelijk kleine zelfstandigen zijn geweest. Zo kregen drie bakkers elk een paar baaltjes bloem om aan het bakken te kunnen blijven. Dit tot woede van de R.K. bakkerspatroons die dat oneerlijke concurrentie vonden.⁵¹ Naast giften in natura of bonnen voor goederen, waren ook geldelijke steun voor een korte tijd, eenmalige giften in noodsituaties, borgstellingen en voorschotten mogelijk. Het A-comité bestond van 8 maart 1933 tot 1 mei 1936, de datum waarop het NCC zijn werk moest beëindigen. In die periode kregen 1148 gevallen ondersteuning waarvan een groot deel meerdere malen. Hiermee was een bedrag gemoeid van f 40.733,20. Een deel bestond uit voorschotten die moesten worden terugbetaald, maar dat lukte vaak niet. Van het NCC kwam aan subsidie een bedrag van f 12.880,- binnen, terwijl aan het NCC moest worden afgedragen f 2396,10, zijnde 10% van de eigen inkomsten.⁵²

Collectes waren de voornaamste bron van inkomsten. Op 7 en 8 oktober 1933 vond een grote landelijke collecte plaats. Ondersteund door rondwandelede muziekgezelschappen verkochten cadetten van de KMA vrolijke fietsvlaggetjes. De opbrengst in Breda bedroeg f 1533,67¹/₂. De Middenstandsvereniging droeg zijn steentje bij met het organiseren van een verloting voor het goede doel. In de hal van het postkantoor verkochten de dames van het comité in 1934 speciale crisispostzegels. Een oliebolactie in 1935 was bijzonder succesvol: f 1644,35. Het NCC stuurde van tijd tot tijd kleren om uit te delen, zoals: 72 stuks mansondergoed, 40 boezeroenen, 25 jongenspakjes en 12 luiermanen.

Maar de steun was niet alleen voor Jan Boezeroen of Jan met de Pet. In het archief van het Bredase crisiscomité A bevinden zich honderden bonnen waarmee de ondersteunden kleding konden afhalen bij de Bredase middenstand. Er zijn bonnen bij voor 'een herenkostuum' en 'een herenhoed', af te halen bij Berger (Bergé?) op de Haagdijk. De bonnen zijn gesteld op naam en adres. Het zou interessant zijn om na te gaan hoe deze specifieke groep hulpvragers over de stad verdeeld was.⁵³

Het einde van het NCC op 1 mei 1936 betekende ook het einde van het Bredase A-comité. Dat zou rampzalig zijn voor diegenen die niet in de steunregeling vielen en niet bij het BA terecht konden, oordeelden de dames en heren. We zullen het werk moeten voortzetten. En dat gebeurde. Op 18 mei 1936 passeerde de acte van de stichting Hulp In Bijzondere Omstandigheden, kortweg HIBO. Vanaf het begin kampte de nieuwe stichting met een tekort aan financiële middelen door het wegvallen van de hulp van het NCC. De meeste aanvragers kregen nu nul op het rekest. De baten bestonden voornamelijk uit de opbrengst van de wekelijkse een-cents collecte: gezinnen die er beter aan toe waren, stonden elke week een cent per gezinslid af voor hun minder bedeelde stadgenoten. Incidenteel kwam er geld uit acties zoals de opbrengst van een Rad van Avontuur en van een chocolade- en bonbonverkoop waarvoor de chocolade- en snoepfabrieken Kwatta, Lonka en De Faam hun artikelen goedkoop ter beschikking hadden gesteld.

De mensen vergeten het bestaan van HIBO, klaagde het bestuur in 1938. Er was veel concurrentie van andere liefdadige doelen. Zo vroeg begin 1938 de inzameling voor de kwartjesregeling van Romme veel aandacht van het publiek en eind 1939 die van het Nationaal Fonds mobilisatieslachtoffers. Op 17 april 1940 vergaderde het HIBO bestuur voor de laatste maal.⁵⁴ Na de oorlog herleefde het fonds. Het bestaat nog steeds.

Wij eten vlees uit blik

De landbouw, die het voor een deel voor 1929 al niet goed ging, raakte door de crisis pas echt in de problemen. Om die het hoofd te kunnen bieden, kwam er in 1933 de Landbouwcrisiswet. De maatregelen leidden tot hogere voedselprijzen, zo werd vlees door de crisisbelasting *f* 0,15 per kilo duurder. Margarine moest worden bijgemengd met roomboter waardoor de prijs steeg. Om de werklozen tegemoet te komen, stelde het Rijk levensmiddelen ter beschikking voor verkoop aan steuntrekkers en andere minvermogenden. Bij de stempelkaart kreeg de werkloze een bonboekje waarvan de bonnen geldig gemaakt werden door een stempel. Het Burgerlijk Armbestuur deed de administratie. Aanvankelijk werd alleen ingeblikt vlees verkocht van zogenaamde crisisrunderen en ‘onvermengde’ margarine aan langdurig werklozen en grote gezinnen. Dat gebeurde in de boterhal op de Grote Markt. In 1935 werd deze hal bestemd voor het Stedelijk en Bisschoppelijk Museum. De verkoop van levensmiddelen verhuisde naar het gebouw van het BA aan de Beyerd, en werd behoorlijk uitgebreid. Nu kwamen alle werklozen, werkverschaffers en andere on- en minvermogenden er voor in aanmerking. Een nieuw artikel was tomatensoep met rijst in blik. Ook het gewone volk moest dit leren eten om te voorkomen dat teveel tomaten op de veiling zouden doordraaien. Het gehakt in blik was bedoeld om het varkensoverschot een goede bestemming te geven. Deze twee artikelen gaven in den lande aanleiding tot spotternij. Populair was het vers:

Bei mir bist du schön, we leven van de steun
 We leven van het crisis-comité (tweemaal)
 We eten vlees uit blik
 Van een bedorven sik
 We eten groentesoep
 Zo dun als koeiepoep enz.

In 1938 vinden we in het verslag van het Burgerlijk Armbestuur het volgende overzicht van wat er zoal verkocht werd:

a) onvermengde margarine	43.945	kg	1/2 ponds pakje à	f 0,11
b) bak-en braadvet	24.794	kg	1/2 ponds pakje à	f 0,11
c) gehakt in blik	24.451	kg	1 kg	f 0,32 ¹ / ₂
d) vleesch in blik	12.969	kg	1 kg	f 0,37 ¹ / ₂
e) groenten in blik	13.814	kg	1 kg	f 0,13
f) tomatensoep	11.702	l	liter	f 0,13
g) verse groenten	106.979	pond	pond	f 0,01 ¹ / ₂
h) inmaakgroenten	4802	pond	pond	f 0,03-0,04 ¹ / ₂
i) gebakken visch	2158	pond	pond	f 0,15

Joop de Ruyter (1929) uit Breda herinnert zich nog goed dat hij als jongen van een jaar of negen met zijn vader mee ging stempelen. Dan werden ook de bonnen afgestempeld die recht gaven op de aankoop van de inmiddels legendarische blikken gehakt. Zijn moeder sneed daar plakken van om te bakken. De geur daarvan kan hij zich nog goed herinneren. Vader de Ruyter was stukadoor en had aan verschillende grote bouwwerken in Breda gewerkt. Hij was een vakman die, in 1939 werkloos, verplicht werd om in werkverschaffing voor de Heide Mij te gaan werken. Elke ochtend vertrok hij met zijn schop vastgebonden aan het frame, op de fiets naar de bossen rond Breda om daar woeste grond om te spitten. Het was tariefwerk, d.w.z. het loon werd berekend per m² omgespitte grond. Per week bracht hij ruim f 16,- mee voor een gezin van zes personen. Ter vergelijking: het CAO loon per 1 juni 1937 voor een grondwerker-opperman bedroeg f 19,68.⁵⁵ In zijn vak zou vader De Ruyter zo'n f 24,- kunnen verdienen.

Bijna alle vaders in de straat waar het gezin woonde, waren werkloos. Dat schiep een soort lotsverbondenheid, vertelt Joop. Toen het jongste zusje werd geboren kwamen de buurvrouwen met luiers en de kolenboer van de overkant met een halve mud kolen. Als je schoenzolen door waren, legde moeder een stuk karton in de schoenen en poetste ze extra goed op zodat het leek of je nieuwe schoenen had. Een enkele keer kregen de kinderen tweedehandskleren en speelgoed van een liefdadigheidsinstelling. Vaders loonzakje wordt nog steeds door de familie bewaard als aandenken aan een tijd vol onrecht.

Zie mededeeling achterzijde!

LOONZAKJE
NEDERLANDSCHE HEIDEMAATSCHAPPIJ

De arbeider is verplicht, bij het zetten van zijn handteekening op den loonstaat, te controleeren of het op den staat voorkomende bedrag overeenstemt met het bedrag genoemd op dit zakje.

Datum 26/12/38
bevattende voor den plaat van van van van
arbeider van van van
fl. 16,60

In te houden aan;

Huur . . . . . fl. ....

Belasting . . . . . fl. ....

Voorschotten . . . . . fl. ....

Premie Ziekenfonds fl. ....

fl. ....

Te ontvangen . fl. ....

Dit zakje moet door den *arbeider zelf* worden geopend of door den uitbetalenden beambte in het *bijzijn* van den arbeider.

Reclames over *den inhoud* worden alleen in ontvangst genomen bij de uitbetaling. Heeft de ontvanger zich na ontvangst verwijderd, dan wordt geen reclame meer aangenomen.

Reclames over de *wijze van berekening* van het verdienste loon worden op den eerstvolgenden werkdag besproken.

DE DIRECTIE

Arbeiders, die bij wijze van werkverschaffing worden tewerkgesteld, zijn verplicht eventueele veranderingen in hun gezins- of andere inkomsten onmiddellijk op te geven ter gemeentesecretarie. Indien hieraan niet wordt voldaan, zal van Overheidswege uitsluiting volgen.

Zie mededeeling achterzijde!

LOONZAKJE

NEDERLANDSCHE HEIDEMAATSCHAPPIJ

De arbeider is verplicht, bij het zetten van zijn handteekening op den loonstaat, te controleeren of het op den staat voorkomende bedrag overeenstemt met het bedrag genoemd op dit zakje.

Datum

SEP 1939

bevattende voor den

plaats
arbeider

van

H. d. Reijker

fl. 14/04

In te houden aan:

Huur . . . . . fl. _____

Belasting . . . . . fl. _____

Voorschotten . . . . . fl. _____

Premie Ziekenfonds fl. _____

fl. _____

Te ontvangen . fl. _____

Dit zakje moet door den *arbeider zelf* worden geopend of door den uitbetalenden beambte in het *bijzijn* van den arbeider.

Reclames over *den inhoud* worden alleen in ontvangst genomen bij de uitbetaling. Heeft de ontvanger zich na ontvangst verwijderd, dan wordt geen reclame meer aangenomen.

Reclames over de *wijze van berekening* van het verdiende loon worden op den eerstvolgenden werkdag besproken.

DE DIRECTIE

Arbeiders, die bij wijze van werkverschaffing worden tewerkgesteld, zijn verplicht eventueele veranderingen in hun gezins- of andere inkomsten onmiddellijk op te geven ter gemeentesecretarie. Indien hieraan niet wordt voldaan, zal van Overheidswege uitsluiting volgen.

In 1931 richtte minister Ruys de Beerenbrouck zich met een circulaire tot de gemeenten. Hij wees hierin op het gevaar van ordeverstoringen door de massale werkloosheid. Vooral bij de jeugd zou dat leiden tot *vele immorele en a-sociale daden*. Hij riep de gemeentebesturen op om plannen te maken om de werklozen aangenaam bezig te houden met eenvoudige handenarbeid, algemene ontwikkeling en ontspanning. Daarvoor was hij bereid subsidie te geven. De organisatie moest wel los staan van de normale voorzieningen want het ging om een tijdelijk crisisverschijnsel. B&W van Breda lieten het initiatief aanvankelijk over aan de vakbonden. Maar in 1934 en 1935 gingen ook centrale werkplaatsen, werkobjecten, werkkampen en opvang van werkloze meisjes onder de subsidie vallen. De centrale werkplaats was bedoeld voor geschoolde jongeren (d.w.z. alleen jongens en mannen) tot 24 jaar. Zo konden ze hun vakbekwaamheid op peil houden. In augustus 1935 werd een comité gevormd voor 'Vakontwikkeling van jeugdige werklozen' onder leiding van wethouder Van Buitenen. Doel: *het werken in de sfeer en onder tucht als in de praktijk te onderhouden en de jongeren deugdelijk te houden voor hun beroep*.

Het comité huurde een leegstaande hal van de Machinefabriek 'Breda' aan de Markendaalseweg. Er mocht geen productief werk worden uitgevoerd en ook geen objecten vervaardigd die in werkverschaffing konden worden gemaakt. In 1938 maakten de jongeren onder andere:

- 10 banken en papiermanden voor het Valkenberg;
- 400 piketpaaltjes voor de Stichting Volkstuintjes;
- 50 kampbedden t.b.v. werkkampen in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken;
- 24 brancardveeren met beugels voor de gemeenten Teteringen en Terheijden.

Van de naar schatting 500 werkloze jongeren in de periode 1936-1939 namen er, met uitzondering van 1938, gemiddeld per maand nog geen 100 deel aan de centrale werkplaats. Deelname was niet verplicht en het verloop was groot omdat jongeren werk kregen, in militaire dienst gingen, in de werkverschaffing moesten werken of naar werkkampen werden gestuurd. In 1938 legden ze als werkobject een aantal schuilloopgraven aan, in verband met de oorlogsdreiging.⁵⁶

Werkloze meisjes, een doelgroep waaraan tot dan toe weinig aandacht was besteed, konden met rijkssubsidie naar een dienstbodecursus op Bouvigne waar de Catechisten de scepter zwaaiden. Meisjes van 16 tot 24 jaar waren gedurende 12 weken intern om het dienstbodevak te leren. Daarna moesten zij verplicht een betrekking aanvaarden. In drie jaar tijd leverde Bouvigne 1000 meisjes af die vrijwel allen geplaatst werden. Dit tot innige voldoening van Mgr. F.B.J. Frencken, die meende te weten dat meisjes in dienstbetrekking *een betere en gelukkigere toekomst voor zich verzekerd weten dan het fabrieksmeisje*. Hij was wel realist genoeg om te erkennen dat niet alle mevrouwen even goede werkgeefsters waren.⁵⁷

Stempelaars, een probleem

De overheid streefde naar centralisatie maar vanaf het begin droeg de sociaal-culturele werklozenzorg een verzuild karakter waardoor de ongeorganiseerden buiten de boot vielen. In 1936 stelde de minister daarom aan de gemeenten voor, een centrale gemeentelijke organisatie in het leven te roepen, waarin een persoon belast zou worden met de gehele leiding van het culturele werk. Deze is verantwoordig schuldig aan B&W. Een commissie waarin de jeugd-, vak- en andere organisaties vertegenwoordigd zijn, moet hem van advies dienen.

In Breda kwam in 1937 zo'n organisatie tot stand: de Dienst voor Culturele Werkloozenzorg, geleid door een ambtenaar van het Bureau Steunverlening. Deze kreeg de titel 'directeur'. *De naam 'directeur' is voor deze functie wel wat weidsch, doch men meende den naam 'leider' om verschillende redenen niet daaraan te moeten geven.* De associatie met Mussert, de 'Leider' van de NSB, zal een van de redenen zijn geweest. De nieuwbakken directeur kreeg de zorg voor het gehele sociaal-culturele werk t.b.v. de werklozen.⁵⁸

In hetzelfde jaar kwam minister Romme met een nieuw plan: het zogeheten Segoba werk: 'Sport en geestelijke ontwikkeling brengt arbeidskracht'. Doel was demoralisatie van werklozen door langdurig nietsdoen tegen te gaan maar vooral een eind te maken aan de overlast van rondhangende stempelaars bij de stempellokalen. Dat moest bereikt worden door sociaal-cultureel werk te koppelen aan stempelfaciliteiten. Breda werd uitverkoren om als proefgemeente te fungeren. Mogelijk viel de keuze op Breda omdat hier in 1936 als proef de jeugdregistratie was gestart en er dus al contacten met het ministerie lagen. Bovendien was de problematiek van overlast door stempelaars er bekend. In Breda moesten alle werklozen zich tweemaal per dag melden. De eigenaar van de bazar naast het stempellokaal aan de Houtmarkt nr. 11 beschreef in een brief aan B&W waar dat toe leidde: *dat zich een groot gedeelte van de dag om en nabij ondergetekende's bazar een leger van werklozen bevindt met alle gevolgen van dien, dat door het leger van werklozen en de door hen gedane uitingen het niet mogelijk was zich vrijelijk en rustig in de straat te bewegen en de etalages te bekijken en dit vooral niet voor vrouwen en kinderen.*⁵⁹ B&W konden niet anders dan het stempellokaal verplaatsen naar de Kloosterlaan waar niemand er last van had.

Een methode voor crowd control

In april 1938 toog burgemeester Van Slobbe, vergezeld van wethouder Kroone en enkele gemeenteraadsleden naar het departement van Sociale Zaken om te spreken over 'stempelen werklozen'. Een week later kwamen op uitnodiging van de burgemeester een aantal vertegenwoordigers van sport- en culturele verenigingen bijeen. Zij bespraken de mogelijkheden om de werklozen bezig te houden met daaraan gekoppeld het voldoen aan de stempelplicht. De verschillende verenigingen van alle zuilen zegden hun medewerking toe. Als het ministerie daarvoor f 7000,- tot f 8000,- ter beschikking wilde stellen, kon het werk beginnen.⁶⁰

Het *Dagblad voor Noord-Brabant* van 14 april 1938 bracht het nieuws zo:

Een Bredasch plan tot vervanging van den stempelplicht. Systeem: door de werkloozen in groepsverband worden verschillende bezigheden verricht die geest en lichaam verfrisschen en opbeuren, waarbij meteen aan den plicht om zich dagelijks aan te melden wordt voldaan. Hiermee wil men de fnuikende gevolgen van het stempelen, die vaak alle energie doodt en dat de meesten die er het slachtoffer van zijn, teneer drukt, zooveel mogelijk ondervangen.

De subsidie bleek geen probleem. De gemeente huurde als onderkomen voor de activiteiten het pand Oude Vest nr. 1⁶¹ van de Ned. Hervormde Diaconie en zo ging op 1 mei 1938 het Segoba werk van start.

Organisatie

De activiteiten waren alleen toegankelijk voor mannen boven de 24 jaar, waarmee een definitieve scheiding tot stand kwam in het werk voor ouderen en jongeren. Zij konden deelnemen aan een ochtend- en een middagprogramma waar de activiteitenbegeleider hun kaart afstempelde. In Breda werd aanvankelijk niet gestempeld maar zette de werkloze een handtekening op een lijst. De minister had in 1932 hiervoor apart toestemming gegeven. Later werd dat systeem verlaten en deed de stempelkaart zijn intrede.

Behalve sport, stonden er excursies naar bedrijven, huisvljijt en cursussen op het programma. De cursussen waren niet bedoeld als vakscholing maar louter als bezighouden. Zo werd er les gegeven in schaken en, gezien de oorlogsdreiging, in luchtbescherming. Een afdeling ontspanning hield zich bezig met toneel, zingen en harmoniemuziek. De afdeling huisvljijt, waar niet zoveel belangstelling voor was, kende een hout- en een metaalafdeling. De houtafdeling repareerde meubels, terwijl van de metaalafdeling apart vermeld wordt dat een van de deelnemers van twee oude rijwielen een tandem in elkaar wist te knutselen.

Elke afdeling stond onder leiding van een werkloze, die voor zijn inspanningen 20% toeslag op de steunuitkering kreeg. Er was dan ook een ellenlange wachtlijst voor een dergelijk baantje. Enkele Bredase heren verleenden belangeloos hun medewerking zoals de kunstschilder Jan Strube, die tekenles gaf. Musicus Louis de Morée dirigeerde het Segoba zangkoor. Ongetwijfeld zullen ze het Segobalied hebben aangeheven op de uitvoeringen die de toneelclub gaf zoals de revue 'De Segoba-trein passeert'. Dat de activiteiten voetballen, vissen en volkstuintjes de meeste deelnemers trokken, zal niemand verbazen.

Verschillende gemeenten in Nederland volgden belangstellend de Bredase verrichtingen. Sommige, zoals Nijmegen, stuurden waarnemers.

Segoba verzuilt

De proef die liep tot eind december 1938, kon geslaagd heten. Het 'hangen' en 'klitten' bij de stempellokalen behoorde tot het verleden. Aldus de evaluatie in het Segoba archief. Hier zijn wel enkele kanttekeningen bij te plaatsen. Uit het Segoba verslag 1938⁶² blijkt dat er van 2 oktober t/m 31 december 883 stempelaars waren ingeschreven. Dat is iets meer dan de helft van het totale aantal. Van deze 883 waren er 403 niet actief door verschillende oorzaken. De actieven namen gemiddeld aan

4,5 dagdelen van de 12 deel. De andere dagdelen moest gewoon gestempeld worden. Dat betekent per dagdeel slechts 120 stempelaars minder, verdeeld over drie lokalen. De verplaatsing van het stampelen van de Houtmarkt naar de Kloosterlaan zal meer hebben bijgedragen aan het afnemen van de overlast. Bij het lokaal op de Kloosterlaan was een wachtruimte zodat de werklozen niet meer op straat in de rij hoefden te staan.

Het Segoba werk mocht over het hele land worden uitgebreid maar rijkssteun was er niet meer bij. Landelijk verschoof de aandacht van sociaal-cultureel werk naar uitbreiding van de werkverschaffing en werkverruiming. Alleen jeugdwerklozenzorg kon nog op rijkssteun rekenen, voor de ouderen kwam die taak opnieuw te liggen bij de vakcentrales. Een commissie samengesteld uit bestuurders van werkliedenverenigingen nam op 1 april 1939 in Breda de organisatie over. Dat bracht problemen mee want het CNV had maar dertien deelnemers bij Segoba en de Bredase Bestuurdersbond was alleen geïnteresseerd in cursussen en niet in sport. Alleen de R.K. Werkliedenvereniging wilde het hele pakket uitvoeren, waarmee het sociaal-cultureel werk nog meer dan vroeger een katholieke aangelegenheid werd. De R.K.W.V. riep per pamflet de katholieke werklozen op om zich aan te sluiten bij de 'R.K. zuil van het Segobawerk'. *Vrienden steunt Uw eigen Segobawerk van uw R.K. Werkliedenvereniging. Laten wij solidair zijn: eensgezind samenwerken om onze R.K. zuil van het Segobawerk nog beter en grooter te maken.... Vrienden komt bij ons, gij behoort bij ons...*⁶³

In de nieuwe opzet ging het bergafwaarts met Segoba. Het aantal deelnemers daalde, enerzijds door de afnemende werkloosheid, anderzijds door de mobilisatie op 28 augustus 1939. Op 1 juli 1940 kwam het einde voor de organisatie.

Het leed van werkloos zijn

Behalve in Helmond werden de aantallen deelnemers van Breda bij lange na niet gehaald. Wat bepaalde het succes van de Bredase proef? Stampelen was aangenaam, het programma aantrekkelijk en de dagelijkse leiding lag in handen van de werklozen zelf. Ook ongeorganiseerden deden mee, wat in de verzuilde aanpak niet vanzelfsprekend was. De deelnemers vormden de harde kern van de werklozen, ouder en ongeschoold, in feite een afgeschreven groep. Een afdelingsleider bracht het belang van het Segobawerk zo onder woorden: *Wij steunden elkander om het leed van werkloos zijn te verlichten door prettige omgang en een bemoedigend woord.*⁶⁴

Die 'houd er de moed maar in' sfeer komt ook tot uitdrukking in het aandoenlijke laatste couplet van het Segobalied:⁶⁵

Mocht de toekomst ons weer schenken
Werk! Wat we allen missen thans
Wat een vreugde te gedenken
Krijgen wij weer eens een kans
Eischt de arbeid weer ons leven,
Wij geven dat nog frisch van geest

Omdat we hier niet achterbleven
Maar paraat steeds zijn geweest!

Refrein

Houd je kranig, houd je kranig!
Segoba hield je fit.
Zingt dan op dien blijden dag
Dat wij weer kunnen aan de slag,
Houd je kranig, houd je kranig,
Jongens houd U hoog!!!

Communistische en andere dreiging

De vrees van de elite voor georganiseerde communistische ordeverstoringen bleek ongegrond. Alleen in Amsterdam brak in 1934 spontaan een volksoproer uit na het bekend worden van de steunverlaging. De vakbonden vonden het eigenlijk niet hun taak op te komen voor de ongeorganiseerde werklozen, maar om de communistische Werklozen Strijd Comité's de wind uit de zeilen te nemen, begon het NVV in 1933 met 'moderne werklozen organisaties'. In sommige gemeenten werden deze erkend waardoor ze gehoor vonden voor hun klachten over de steunverlening. De communisten, die zich inmiddels bekeerd hadden tot de Volksfrontgedachte, zochten toenadering tot het NVV. Zij ruilden agitatie in voor belangenbehartiging van hun werkloze aanhang. In Amsterdam kwam het in 1936 tot de oprichting van een vereniging voor werklozen met als kern de communistische Werklozen Strijd Comité's. Deze vereniging presenteerde zich als neutraal maar werd toch gewantrouwd als communistische mantelorganisatie.⁶⁶

In Breda heeft in 1936 ook een dergelijke vereniging bestaan: de 'Vereniging voor de rechten van Mens en Arbeid'. In een gestencild blaadje, 'Ontwaakt' geheten, beschrijft de eenpersoonsredactie de doelstelling als volgt: *Tegen nationaal-socialisme en fascisme, tegen oorlog en bewapening. Voor het eenheidsfront tegen fascisme zoals in Frankrijk. Wij willen: de verheffing, de ontwikkeling der groote volksmassa opdat zij kennis en inzicht krijgt van de misleiding waaraan zij is overgeleverd. Armen en verdrukten vinden onderdak in de vereeniging.*

Wanneer ge gezien hebt de armoede, het gebrek, de ondervoeding, het voortdurend ontbreken van warme maaltijden of goed voedsel, dan zult ge uzelve gaan afvragen: waar moet dat heen? Het doel van de vereniging is de mensen op de hoogte te brengen van wat er door de werklozen ervaren wordt.

Voor dat laatste dient de rubriek 'Feiten en toestanden' waarin schrijnende verhalen staan, bijvoorbeeld over de twee vrouwen, waarvan een hoogzwanger, die uit wanhoop een ruit inslaan bij het kantoor van het Burgerlijk Armbestuur. Zij zitten zonder een cent, hun echtgenoten zijn uit de rijkssteun geschorst wegens niet te controleren inkomsten. Op de rechtszitting kan de ene vrouw niet verschijnen omdat ze elk moment kan bevallen. Ze wordt veroordeeld tot f 10,- boete of 20 dagen hechtenis.

Een werkloze roept zijn lotgenoten op om lid van de vereniging te worden: Ook gij steuntrekkers van het Burgerlijk Ambestuur, waar men u beschouwt als overcompleet stuk meubel en u geeft, niet wat je toekomt en nodig voor levensonderhoud, maar wat hun goeddunkt'. In juli 1936 werft de vereniging handtekeningen voor een adres aan de gemeenteraad in verband met de grote nood. 'In Breda zijn vele werklozen die geen lakens, geen slopen meer kennen, zonder behoorlijk ondergoed, kleding of schoeisel, waar kinderen niet naar school kunnen daar zij geen voetbedekking hebben, vrouw en kinderen ondervoed zijn, in armoede en vervuiling dreigen onder te gaan'.

In het adres wordt onder meer gevraagd om verlagen van de prijs voor gas en licht, schoolvoeding voor kinderen van steuntrekkers, rechtvaardige verdeling van het productiewerk van de gemeente onder de werklozen; redelijke zaken waar de SDAP zich in de raad ook sterk voor maakte. Maar de Bredasche Bestuurdersbond en de R.K. Werkliedenvereniging reageren niet op het verzoek het adres te steunen. Een lid dat op straat handtekeningen verzamelde, is door de politie opgebracht en de handtekeningen zijn in beslag genomen. Leden die op straat het blaadje verkopen, worden door de politie gevolgd, de krantjes in beslag genomen en voortaan staat er politie bij het stempelkantoor aan de Houtmarkt. Van het adres aan de raad kwam niets terecht.

Het laatste nummer van 'Ontwaakt' eindigt met een wanhoopskreet: 'Mannen en vrouwen van Breda, begrijpt toch eens eindelijk uw ellendige toestand. Zal deze veranderen zoo ge bij de pakken blijft nederzitten?'⁶⁷

De activiteiten van de nieuwe vereniging lijken nogal onschuldig en de reactie daarop overtrokken. Het is mogelijk dat een conflict bij Kwatta in dat jaar de autoriteiten op scherp heeft gezet.

Het Kwatta-conflict

In het voorjaar van 1936 begon de Kwatta met het vervangen van mannen door goedkopere jongens. Iedere week deelde directeur Van Iersel drie volwassen arbeiders het slechte nieuws mee. Mannen, die vijftien tot twintig jaar tot volle tevredenheid in de fabriek hadden gewerkt, huilden als kinderen en smeekten Van Iersel hen niet te ontslaan, omdat ze nergens anders meer terecht konden. In de loop van 1936 deden zich storingen voor in de fabriek die het karakter hadden van sabotage. Bepaalde stakingsorganisators van communistische zijde, volgens de directeur, kwamen naar Breda in de hoop een wilde staking te kunnen uitlokken. De bonden hadden echter, volgens de directie, het personeel in de hand en niemand gaf aan de stakingsoproep gehoor. Een jaar lang gingen de ontslagen door tot 40% van het duurdere personeel vervangen was door goedkopere krachten. Toen kreeg directeur Van Iersel last van zijn geweten en stopten de ontslagen.⁶⁸

Zwart Front

Was in het begin van de crisis agitatie op werkverschaffingsprojecten het primaat van radicaal-links, in latere jaren komen we 'Zwart Front' tegen. Deze fascistische

organisatie, in 1934 opgericht door Adolf Meyer, was in hoofdzaak actief in Noord-Brabant. In het blad *Zwart Front* van 3 december 1938 doen de kameraden verslag van een interventie op de werkverschaffing in Waspik waar dertig werklozen uit Breda tewerkgesteld zijn. Hun loon zou nog lager uitvallen dan de steun. Na beklag bij burgemeester Van Slobbe worden de arbeiders met behulp van de marechaussee van het werk gejaagd. Vervolgens trekken de klagers naar het Bureau Steunverlening aan de Houtmarkt waar de politie ze staat op te wachten. Er komt geen cent bij de f 10,- die met harde arbeid per week wordt verdiend.

Dit is dan de zoo hooggeroemde vrijheid, waarop men zoo prat gaat. Ofwel een werkverschaffing met uitbetaling van hongerloon, ofwel uitsluiting van elken vorm van steun. Men klaagt ach en wee over joden die in een ander land verdrukt worden. Het namelooze leed van onze werklooze landgenooten wordt niet meer gezien. Moge spoedig de dag komen van het Zwarte Front, dat aan dit land en dit volk zijn ware vrijheid zal terug schenken.

Slotbeschouwing

De armoede in de crisistijd is noch naar omvang, noch naar intensiteit te vergelijken met de armoede aan het begin van de 21e eeuw. Bij de behandeling van de begroting 1939 rekende de wethouder voor dat 2500 gezinnen = 20% van de Bredase bevolking, door de gemeenschap moeten worden onderhouden. In werkelijkheid was het aantal gezinnen dat moest leven van een laag inkomen nog groter. Kleine zelfstandigen behoorden ook tot de crisisslachtoffers maar vielen niet onder steun of armenzorg. De uitgaven voor steun en werkverschaffing zijn van 1932-1939 met 320% gestegen tot f 829.000,-. Het Burgerlijk Armbestuur keerde nog eens f 346.000,- uit. Gemiddeld waren er in 1938 per week 1264 gesteunden. Voor het eerst was de begroting zonder extra hulp van het Rijk niet sluitend te krijgen. De reserves waren volledig uitgeput.⁶⁹

Naarmate de werkloosheid langer duurde, werden de werklozen steeds meer herkenbaar als groep. Zij moesten twee keer per dag in de rij staan om te stempelen, fietsen met een rijwielplaatje met een gat, in de rij om goedkope groenten en vlees te kunnen bemachtigen. Zij konden gedwongen worden naar de werkverschaffing te gaan. Hun kinderen moesten het doen met gekregen kleren en speelgoed. Hun vrouw en oudere dochters waren verplicht zich bij de Arbeidsbeurs te laten inschrijven voor huishoudelijk werk. De 'Vereeniging van liberale leden van gemeentebesturen' bestond het zelfs om in 1935 voor te stellen, steuntrekkers en bedeeden het passief kiesrecht te ontnemen. Dit met het argument dat de wet ook krankzinnigen uitsloot.⁷⁰

De bijzondere bijstand in de crisistijd, zoals verstrekt door de crisiscomité's en de verkoop van distributielevensmiddelen, stelde qua omvang niet zo veel voor. Van de cokes die de gemeente Breda beschikbaar stelde voor de steuntrekkers gingen de kachels kapot door de veel te grote hitte die de cokes ontwikkelde.

Particuliere initiatieven deden hun best een steentje bij te dragen. De spijskokerij in het R.K. Gasthuis bereikte elke winter 270 gezinnen, de allerarmsten. De Vincentiusvereniging moest het inzamelen van gedragen kleding staken omdat er vrijwel geen bruikbaar stuk meer binnenkwam. De 'Twee-stuks'-vereniging riep

daarom iedereen die een nieuw kledingstuk kocht op, er twee te kopen en een af te staan om uit te delen.⁷¹

In 2004 is een op de negen Bredase huishoudens, 11% van de bevolking, aangewezen op een minimuminkomen. Dat is aanzienlijk minder dan in de crisistijd. Armoede concentreert zich in bepaalde wijken en in etnische groepen, met name niet-westerse allochtonen.⁷² In 1996 is door de gemeente Breda een armoedebeleid in gang gezet, gericht op het bestrijden van financiële armoede en het voorkomen van sociaal isolement. Daarvoor is een pakket inkomensondersteunende maatregelen ontwikkeld. Armoede wordt dus systematisch aangepakt, in tegenstelling tot de crisistijd. Waarom voedselbanken nu weer nodig zijn, verdient nader onderzoek.

De angst regeert

In de crisistijd hebben zich geen grote politieke verschuivingen of volksoptstanden voorgedaan. De vrees hiervoor leefde bij de elite wel degelijk. Zo stelden de ministers van Binnenlandse zaken, Justitie en Defensie in 1933 een nota op: 'Maatregelen tot het beteugelen van woelingen'. Kleine conflicten zouden zich kunnen uitbreiden na 'systematische bewerking door extreme revolutionairen' waarmee de communisten bedoeld werden. In 1938 vreesde Colijn voor 'extremistische oplossingen' als een daling van de werkloosheid uitbleef. Nu ging het om fascistische dreiging.⁷³

Anno 2006 spelen communisme en fascisme geen rol meer. De angst is evenwel gebleven. De nieuwe boeman heet 'radicale islam'. Nu zijn het etnische groepen die met werkloosheid, uitsluiting en armoede kampen. Dat biedt een vruchtbare voedingsbodem voor radicalisering, volgens de Amsterdamse burgemeester J. Cohen. Bestrijding van armoede en sociale ongelijkheid is volgens Cohen een zaak van levensbelang, ook voor de beter gesitueerde burger.⁷⁴

Minister Ruys de Beerenbrouck vreesde 75 jaar geleden voor 'vele immorele en a-sociale daden' en baseerde daar zijn beleid op. Maar angst is een slechte raadgever.

AANTEKENINGEN

1. R. Schoof, 'Berooid in Oude Pekela', in: *M, maandblad van NRC/ Handelsblad*, december 2005, 22.
2. Bijvoorbeeld: 'Hulp aan de armen, onder protest', in: *BN/ de Stem*, 10 december 2005.
3. P. de Rooy, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940. Landelijk en Amsterdams beleid* (Amsterdam, 1978).
4. *De Baanbreker*, 6 oktober 1894.
5. SAB, (afd. II-58), inv.nr. 3, Verslag van den Dienst der Arbeidsbemiddeling en Werkloosheidsverzekering in de gemeente Breda, dienstjaar 1919.
6. Geciteerd in De Rooy, *Werklozenzorg*, 21.
7. SAB, notulen gemeenteraad, 29 januari 1919.
8. SAB, (afd. II-58), inv.nr. 3.
9. Th.A. Wouters, *Van verheffing naar begeleiding, verandering in houding tegenover de noodlijdende mens te 's Hertogenbosch 1912-1965* (Tilburg, 1968).
10. M.J.M. Duijghuisen, *Geschiedenis van Breda, III Hoofdlijnen en accenten 1795-1960* (Breda, 1990), 238.
11. Afdrukt in Duijghuisen, *Geschiedenis van Breda*, 242.
12. SAB, (afd. II-22), archief van het Burgerlijk Armbestuur, inv.nr.11, registers van notulen.
13. SAB, notulen gemeenteraad, 14 december 1926.
14. De plaatselijke koepel van de vakbonden, aangesloten bij het NVV.
15. SAB, archief van de Bredasche Bestuurdersbond, notulenboek 1926-1932.
16. SAB, notulen gemeenteraad 2 maart 1931.
17. SAB, notulen gemeenteraad 2 maart 1931, 397.
18. SAB, (afd. I-5), doos 462, map I.
19. SAB, notulen gemeenteraad, 30 september 1931, 827.
20. SAB, notulen gemeenteraad, 4 november 1931, 889.
21. De Rooy, *Werklozenzorg*, 73.
22. SAB, notulen gemeenteraad 1935, 169.
23. Duijghuisen, *Geschiedenis van Breda*, 273.
24. H. van Raak (red.), *'t Rode spook sluipt door Breda* (PvdA Breda, 2005), 91.
25. H. van Raak (red.), *'t Rode spook sluipt door Breda* (PvdA Breda, 2005), 33.
26. SAB, (afd. II-84), inv.nr. 25, knipsel uit R.K. *Transportarbeider*, 18 december 1933.
27. SAB, (afd. II-84), inv.nr. 25, knipsel uit *Volk en Vaderland*, 11 november 1933.
28. SAB, (I/ 5), doos 463, map IV, brief 29 oktober 1934.
29. SAB, notulen gemeenteraad, 12 februari 1936.
30. SAB, notulen gemeenteraad, 1935, 142, 164.
31. SAB, notulen gemeenteraad, 1936, 77.
32. SAB, notulen gemeenteraad, 10 januari 1938.
33. De Rooy, *Werklozenzorg*, 178.
34. Na de oorlog werd ook de haven gedempt. Op dit moment, oktober 2005, is een begin gemaakt met het weer openen van de haven. De 'aantasting van het stadsbeeld' weer hersteld!
35. D.w.z. het uur van de dag dat er gestempeld moest worden.
36. *Dagblad voor Noord-Brabant*, 27 november 1931.
37. In de Armenraad waren alle liefdadigheidsinstellingen vertegenwoordigd, met als voornaamste doelstelling het uitwisselen van gegevens van cliënten om dubbele bedeling te voorkomen.
38. De Rooy, *Werklozenzorg*, 80.
39. *Dagblad voor Noord Brabant*, 13 oktober 1931.
40. SAB, (afd. II-34), Archief Armenraad, notulen 12 oktober 1931, 27 maart 1934.
41. SAB, Archief Bredasche Bestuurdersbond, notulenboek.
42. A.M.C.M.Bouwens, *In goede handen. Tussen gasthuis en zorgcentrum*. (Raamsdonksveer, 1995), 83.
43. SAB, (I/5), doos 461, map III.
44. SAB, notulen gemeenteraad, 23 november 1931
45. De Rooy, *Werklozenzorg*, 176.
46. SAB, notulen gemeenteraad, 29 november 1938.
47. C.P.M. Romme, *Nederlandsche sociale politiek* (Hilversum s.a., 1940).
48. SAB, notulen gemeenteraad, 18 maart 1935.

49. De Rooy, *Werklozenzorg*, 177.
50. 'Armoede gevolg van hard beleid', in: *De Volkskrant*, 30 november 2005.
51. SAB, (afd. III-56), Archief van de afdeling Breda van het Nationaal Crisiscomité A, later van HIBO (niet openbaar).
52. SAB, (I-5), doos 451, map V. Boekhouding NCC-A, Breda.
53. SAB, (afd. III-56), Archief van de afdeling Breda van het Nationaal Crisiscomité A, later van HIBO.
54. SAB, (afd. III-56), Archief van de afdeling Breda van het Nationaal Crisiscomité A, later van HIBO.
55. *Industrieële vestigingsfactoren der gemeente Breda, Ginneken, Princenhage, Teteringen* (ETIN, 4dln; Tilburg, 1938).
56. *Gemeenteverslag 1938*.
57. *Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland*, 15 december 1938.
58. SAB, notulen gemeenteraad 29 juli 1937
59. SAB, (I/5), doos 138 map 7, brief 5 april 1937.
60. SAB, (I/5), inv.nr. 1.842.978, brief 14 april 1938.
61. Voormalig N.H. tehuis voor ouden van dagen, daarvoor Armkinderhuis
62. *Gemeenteverslag 1938*, daarin Segoba jaarverslag.
63. SAB, (afd. III-57), inv.nr. 4 ongedateerd pamflet.
64. SAB, (afd. III-57), inv.nr. 4.
65. SAB, (afd. III-57), Segoba-archief.
66. De Rooy, *Werklozenzorg*, 171-173.
67. SAB (afd. II-84) nr. 27, 11 nummers van 'Ontwaakt'.
68. M. Schrover, *Het vette, het zoete en het wederzijdse profijt. Arbeidsverhoudingen in de margarine-industrie en in de cacao- en chocolade-industrie in Nederland, 1870-1960* (Hilversum, 1991).
69. SAB, notulen gemeenteraad 1938, 29 november, 401.
70. De Rooy, *Werklozenzorg*, 222.
71. SAB (III 56), notulen HIBO, 12 december 1934.
72. *Armoedeprofiel Breda 2004*, Gemeente Breda, Bestuursdienst, publicatienr. 1328, juli 2005.
73. De Rooy, *Werklozenzorg*, 104, 178
74. 'Terechte waarschuwing', in: *De Volkskrant*, 3 januari 2006.